

DUŠAN JEŘÁBEK

VÍTĚZSLAV HÁLEK A RUSKÁ LITERATURA

Vývojová linie literární tvorby V. Hála měla v posledních dvou letech jeho života zřejmě vzestupnou tendenci. To nebylo náhodné. V sedmdesátých letech našel Hálek východisko ze spleti problémů, týkajících se zejména vztahu mezi naší národní literaturou a velkými, vyspělými literaturami evropskými, dále vztahu mezi realitou dobového života a soubou českou slovesnou tvorbou, která na tuto realitu reagovala. Uvědomil si, že český národní zápas je současně zápasem sociálním, a že česká literatura, má-li plnit svoje národní poslání, musí mít na paměti potřeby lidových vrstev národa. Neboť právě tyto vrstvy byly nejvíce vystaveny sociálnímu a národnímu útlaku.

K tomu, aby se v posledním období jeho života vyhranil Hálekův názor na vztah umělecké tvorby k životní realitě, přispěla podstatnou měrou nová, důležitá okolnost. Byl to vliv velkých ruských kritických realistů Gogola a Turgeněva; jejich dílo podnítilo Hálekův myšlenkový a literární vývoj v první polovině sedmdesátých let rozhodným způsobem. Přímé svědectví o tom podává Josef Holeček.¹ Nejzřejměji však o tom vypovídá Hálek sám.

Porozumění, s nímž Hálek přijímal ruskou literaturu, bylo výrazem jeho dlouholetého zájmu o slovanskou kulturu vůbec, zájmu, který se v posledním období jeho života zřetelně stupňoval. Hálek už dávno těžce nesl, že právě v našem národě, v němž tradice slovanské vzájemnosti měla tak pevné kořeny, neprojevuje se více systematické péče o poznávání slovanské kultury, jmenovitě literatury. Za nejdůležitější prostředek takového poznávání a tedy i sblížování slovanských národů považoval Hálek překlady význačných básnických děl. Už od počátku šedesátých let

---

¹ Holeček, J.: *V literárním odboru Umělecké besedy r. 1847*. In: *Padesát let Umělecké besedy*, Praha 1913, s. 286; viz také Holeček, J.: *Pero II*. Praha 1922, s. 65.

přispíval účinně k našemu sblížení se slovanským světem prostřednictvím literatury. Roku 1861 zakládá románovou knihovnu Slovánské besedy, propaguje slovanskou literaturu v literárním odboru Umělecké besedy a v duchu vyhraněně slovanském rediguje časopis Květy. Zvláště zřejmým dokladem Hálkovy slovanské kulturní orientace je pak jeho vřelý zájem o tvorbu velkých představitelů ruské realistické literatury.

V šedesátých a sedmdesátých letech setkávalo se v našich zemích dílo Gogolovo a Turgeněvovo se stále větším ohlasem; z ruské literatury vzbudil u nás do té doby podobný zájem jen Puškin. Ohlas ruské literatury v našem prostředí souvisel ovšem s celkovým vztahem naší veřejnosti k Rusku v daném období. Dualismus rakousko-uherský z r. 1867 vedl k tužšímu vídeňskému centralismu, a český národ upíná svoje naděje v míře ještě větší, než tomu bylo dosud, k Rusku. Projevuje se to i v nejpokrokovějších kruzích naší společnosti. Právě básnická generace Nerudova a Hálkova, ač politickými sympatiemi příklání se v šedesátých letech k Polákům, má velké zásluhy na rozvoji našich vědomostí o Rusku a ruské literatuře. Neruda tiskne v *Obrazech života* překlady Turgeněva, Saltykova-Ščedrina, L. N. Tolstého a jiných ruských autorů. Proto ruská literatura — právě zásluhou májovců a jejich druhů — nebyla u nás v šedesátých a sedmdesátých letech tak málo známá, jak někdy čteme.² Vždyť kromě jmenovaných autorů — nemluvíme-li už o starších překladech děl Puškinových a Gogolových — měl tehdy český čtenář v rukou například i základní díla I. A. Gončarova *Oblomov* a *Obyčejná historie* (v překladech Emanuela Vávry z let 1861 a 1872). Je ovšem pravda, že na rozdíl od doby zanedlouho následující trpěla překladatelská činnost májovců nesoustavností a neorganizovaností.

Od dob Karla Havlíčka patřil u nás k nejpobulárnějším ruským a vůbec slovanským autorům N. V. Gogol. Ze všech ruských spisovatelů byl nejčastěji překládán do češtiny. Zásluhou K. V. Zapa, K. Havlíčka, Em. Vávry aj. byly od konce třicátých do šedesátých let přeloženy do češtiny všechny hlavní Gogolovy práce. Přímé tvůrčí podněty z nich nepochybně čerpal K. Havlíček, kterému se Gogol stal učitelem životní pravdivosti, satirické útočnosti a společenské účinnosti literatury. Silný umělecký vliv umožňovala a podporovala částečná příbuznost tvůrčího typu Gogolova a Havlíčkova. Hálek právem napsal, že „před rokem 1848 byl nám kouskem Gogola Havlíček“.³ Umělecká povaha Hálkova naopak byla Gogolovi hodně vzdálená, proto stěží mohly vzniknout předpoklady pro bezprostřední kontakt nebo pro přímé působení Gogolova díla na produkci Hálkovu. Rozhodně však Gogol působil na Hálkovy kritické názory, a to právě v době Hálkova nejvyššího úsilí o to, aby se česká literatura stala aktivní silou národního a společenského vývoje u nás. Hálkova stať

² Např. Jirásek, J.: *Rusko a my I.* Praha-Brno 1946.

³ Hálek, V.: *Gogola hledám.* Národní listy 23. 8. 1872.

Gogola hledám je jednou z nejjasnějších formulací Hálkova kritického programu, který nese zřetelné stopy působení velkého ruského autora.

Podle Háлка byl by nám český Gogol dobrodincem, který by nám „operoval zrak, abychom uměli viděti i to, co na nás směšného“, který by nastavil zrcadlo všemu, co je v nás a u nás pokřivené, špatné. Podle Háлка zasloužila by pozornosti satirika zejména naše šlechta a měšťáctvo: „Jen vyberte takového našeho moderního šlechtice a pitvejte před čtenářem jeho vědomosti. Ukažte, mnoho-li má smyslu pro vědění a umění, mnoho-li zná z historie, jaký smysl má pro snahy ušlechtilé a co je na něm vlastně šlechtického. Arciť se mi řekne, máme již nejednoho šlechtice úcty hodného, a věc dělala by zlou krev. Na to já pravím, koho by se to netýkalo, nebyl by dotknut... A vyberte nám našeho velkoměšťáka s plnou kapsou a s prázdňem v hlavě se vši jeho domyšlivostí, se všemi jeho nároky a se všemi jeho názory. Mohlo-liž by býti práce vděčnější než postavití naší peněžní aristokracii před oči typ, na nějž by bylo lze ukázati prstem a který by třídám těm byl příkladem odstrašujícím? Vyličte nám, co ví on o literatuře, o umění, o přírodě, o dějinách, aneb vlastně co o nich neví, a vyličte, co vlastně ví a po čem se snaží. Budou to podivné věci, které ví, a budou to divné ideály, po nichž se snaží.“ Čeští autoři měli by více využívat látky, kterou jim poskytuje realita domácích poměrů; to je podle Háлка důležitější inspirativní zdroj než cizí literární dílo. Kritika konkrétních nedostatků veřejného života nutně ovšem vnáší do uměleckého výtvoru tendenci. Toho si je Hálek vědom. Ba dokonce od uměleckého díla tendenci přímo vyžaduje; avšak „tendenci ve smyslu vyšším, tendenci, bez níž nepovstává skoro žádné umělecké dílo. Neklamme se příliš německou frází, že tendenčnost uměleckému dílu škodí. Je-li dílo umělecké, neškodí mu tendenčnost“. Hálek zde zřetelně navazuje na progresivní myšlenkovou linii české literatury čtyřicátých a padesátých let, především na kritické zásady a ideový program Karla Havlíčka. Jako on bojuje i Hálek za společenského poslání literatury, v němž vidí hlavní úkol a smysl naší slovesné tvorby. Českého umělce vede Hálek k cílům národního, demokratického umění, a k novému vývojovému stadiu, totiž k umění kritického realismu.

Gogol působil na Háлка především jako na kritika; nezanechal podstatný vliv na jeho vlastní literární tvorbu. Z bezprostředně tvůrčího hlediska zapůsobilo na Háлка hlouběji a mnohostranněji dílo jiného velkého ruského autora, totiž Ivana Sergejeviče Turgeněva. Z jeho tvorby zanechaly v Hálkovi nejhlubší dojem především Lovcovy zápisky, vydané u nás v překladu Františka Macha roku 1874 — tedy se značným zpožděním (originál vyšel už r. 1852). Toto dílo bylo Hálkovi objevem, otevírajícím mu nové obzory duševní a nové umělecké možnosti. Jedině veliký a přemáhající obdiv k Shakespearovi v padesátých a šedesátých letech je možné přirovnat k silnému dojmu, který Hálek prožíval při četbě Lovcových zápisků. Znamenaly pro něho výhled do duševní bohatosti největšího slovanského národa, a byly by patrně rozhodly — jak naznačují poslední

Hádkovy vesnické povídky — o dalším směru Hálkova vývoje. Je přitom zajímavé, že na Hálda, odkázaného na české překlady, zdaleka tak silně nepůsobily pozdější práce Turgeněvy, přeložené do češtiny a uveřejněné dříve než starší Lovcovy zápisky: Šlechtické hnízdo, Otcové a děti a Dým. Zmínka, kterou těmto pracím věnoval ve stati Ivana Turgeněva Lovcovy zápisky,⁴ budí dokonce pochybnost o tom, jak dalece Hálek tyto práce znal. Rozhodně však na Lovcových zápiscích — jak vyplývá z jmenované stati — rozpoznává Hálek všechny charakteristické rysy Turgeněva velkého umění. Turgeněv je Hálkovi „kus ruského Homéra prózou“, a Lovcovy zápisky lze „počítati mezi nejslavnější díla ruská, ano světová, a ze všech ruských prací mají nejvíce způsobilosti, aby se staly nejpopulárnějšími . . . Lovcovy zápisky jsou perla vedle perly, jedna krásnější než druhá, každá povídka o sobě mistrné dílo a celek provanutý rázem tak individuálním, duchem tak poetickým . . ., že tuto rozkoš s námi bude sdílet každý z těch tisíců, kdo Lovcovy zápisky vezme a přečte“. Na knize rozpoznává Hálek všechny charakteristické rysy Turgeněva umění. Oceňuje především Turgeněvův způsob typizace a individualizace postav, lidí všedního života, které básník dovede vykreslit a charakterizovat několika mistrnými tahy. Hálek to dokládá obsáhlou ukázkou z povídky Běžin luh, v níž ho okouzluje zejména Turgeněvo umění zasadit realistické líčení prosté venkovské scény do baladického ovzduší lidové poezie. Na povídce Birjuk ověřuje si Hálek jiný význačný rys Turgeněva umění: totiž otřesnost jeho líčení ruských sociálních poměrů, uvádějících lid do naprosto bezprávného postavení. „Vůbec snad žádný spisovatel“, píše Hálek, „nepostavil poměr šlechty k mužiku tak bezohledně a tak mocně na pranýř jako Turgeněv.“

Jisté právě tento příklad vynikajícího ruského prozaika posílil Hádkovo přesvědčení o význačné společenské funkci, kterou má literatura plnit. Hálek už neměl dost času k tomu, aby v sobě zpracoval Turgeněvův vliv. O působení tohoto vlivu svědčí jen několik posledních vesnických próz, které jsou nepochybně vrcholem Hálkova prozaického díla; stopy Turgeněva působení nesou i Pohádky z naší vesnice. Hálek si Turgeněvův vliv plně uvědomoval a přisuzoval mu velký význam pro svoji literární tvorbu. Vlastní Hálkův výrok o tom zaznamenal Josef Holeček:⁵ „Obrat v mé mysli nastal teprve v posledním roce a byl vyvolán čtením Ivana S. Turgeněva.“ Obratem mínil Hálek nastoupení cesty k výrazně realistickému zobrazování skutečnosti. A i když nemohl svým dílem tento obrat plně dokázat a umělecky naplnit, přece se zasloužil o to, aby česká literatura využila podnětů velkého představitele ruského kritického realismu. Hálek na tom měl zásluhu nejen jako publicista. K tomuto cíli zaměřil celou svoji veřejnou činnost, zvláště pak svoje působení v Umělecké besedě. Jestliže se v poslední čtvrtině minulého století vyvinuly tak

⁴ Národní listy 31. 3. 1874.

⁵ V literárním odboru Umělecké besedy 7. 1874. In: Padesát let Umělecké besedy.

pevné vztahy mezi naší a ruskou literaturou, které umožnily rychlý rozvoj naší realistické prózy, má o to nemalou zásluhu právě Vítězslav Hálek.

ВИТЕЗСЛАВ ГАЛЕК И РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Чешский поэт Витезслав Галек рядом с Яном Нерудой был в 50—70-е годы прошлого века главным представителем молодого поколения поэтов. С самого начала своей литературной дороги он проявлял глубокий интерес к славянским литературам. Он много путешествовал, познавая славянскую среду и культуру славянских народов. В 1861 году он основал издание Славянские беседы, в дальнейшие годы пропагандировал славянские литературы в Художественной беседе. Особенно горячим было его отношение к русской литературе, прежде всего к творчеству Н. В. Гоголя. До 60-х годов 19 века на чешский язык были переведены все главные произведения Гоголя. Заслуга в этом принадлежит прежде всего чешскому поэту и публицисту Карлу Гавличку. Гоголь значительно влиял на критические взгляды Галека, который в духе Гоголя стремился к тому, чтобы чешская литература стала активной силой народного и общественного развития. Доказательством является статья Галека „Ищу Гоголя“ в журнале „Народные листы“ в 1872 году, где Галек выступает за общественное послание литературы, в этом видит главный смысл чешского словесного творчества того времени. Галек ведет чешского художника к целям народного и демократического искусства, к методу критического реализма. Рядом с Гоголем на Галека оказало большое воздействие также творчество И. С. Тургенева. Особенно глубокий след оставила книга „Записки охотника“. В этом произведении Галек отметил все характерные черты тургеневского искусства. Он прежде всего оценивает тургеневский способ типизации индивидуализации персонажей. На Галека воздействовало разоблачение Тургеневым русских социальных условий, ставящих народ в бесправное положение. Прямое тургеневское влияние проявилось в последних деревенских рассказах В. Галека. Здесь очевидно его стремление к отчетливо реалистическому изображению действительности. Вследствие преждевременной смерти он не смог вполне развить в своем творчестве тургеневские импульсы. Но Галек, несомненно, имеет заслугу в том, что тургеневские импульсы использовали последующие чешские писатели и что в последней четверти прошлого века развились особенно тесные связи между чешской и русской литературой. Именно эти связи содействовали в значительной степени быстрому развитию чешской реалистической прозы.

